

Οι αριθμοί στην κοινή νεοελληνική

1. Εισαγωγικά

Η γλώσσα πρέπει να διαθέτει στοιχεία που να εκφράζουν απαραίτητες διακρίσεις της ανθρώπινης πραγματικότητας, όπως είναι και οι εκφράσεις που δηλώνουν ποσότητα, αριθμό, ενότητα, τμήμα, διαβάθμιση, επανάληψη κλπ. Η κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ) διακρίνει αριθμούς, αριθμητικά, διαβαθμίσεις κλπ., από τα οποία θα εξεταστούν στη συνέχεια οι αριθμοί, δηλαδή οι μορφές τους, οι σημασίες και λειτουργίες τους και οι διασυνδέσεις τους με άλλες γλωσσικές κατηγορίες.

Η έννοια του αριθμού στη γλώσσα είναι διαφορετική από τα μαθηματικά και τη φιλοσοφία, διότι είναι «μιά καθαρά γραμματική κατηγορία, βασισμένη σε γενικές ιδιότητες της γραμματικής αφαίρεσης, με όλα τα αναγκαία χαρακτηριστικά του γραμματικού στρώματος της γλωσσικής δομής, εκφρασμένη αναγκαστικά με κάποιο γραμματικό μηχανισμό και έχοντας μιά γραμματική μορφή» (Reformatskij 1987, 91). Έτσι διακρίνουμε γλωσσολογικά αριθμούς ονομάτων, ρημάτων κλπ. (ενικό, πληθυντικό, δυϊκό, *singularia* και *pluralia tantum* κλπ.), περιληπτικά και περιεκτικά ουσιαστικά, λέξεις που δηλώνουν τη μάζα, ενικό ή πληθυντικό του είδους, ποσοτικά επιρρήματα, αριθμητικά κλπ.

2. Οι αριθμοί στην ΚΝΕ

Οι αριθμοί στην ΚΝΕ είναι δύο: ενικός και πληθυντικός. Ο δυϊκός της αρχαίας ελληνικής (ΑΕ), κυρίως της αττικής, έχει χαθεί και εκφράζεται, όταν χρειαστεί, με στοιχεία λεξιλογικά (π.χ. με τα: *το ζευγάρι, και οι δύο, αμφότεροι* κλπ. ή με σύνθετα με πρώτο συνθετικό αριθμητικό, π.χ. *δίκυκλο, διμοιρία* κλπ., πρβ. και *τρίπλευρο, τετράγωνο, τετράστιχο, πένταθλο, πεντάλφα* κλπ.) ή φρασεολογικά (π.χ. *καλώς τα μάτια μου τα δύο, το έχει δίπορτο* κλπ.). Μηδενικά, τέλος, ή ουδέτερου αριθμού θα μπορούσαν να θεωρηθούν άκλιτα ουσιαστικά όπως *σπόρ = το σπόρ / τα σπόρ*).

Η γραμματική κατηγορία του αριθμού διαφέρει από την έννοια του αριθμήσιμου ή του πλήθους και της μονάδας, που δηλώνεται με τα αριθμητικά (βλ. Σετάτος 2024), με παραγωγή (παραγωγικά επιθήματα), με σύνθεση (πρβ. *πολυαγορά* κλπ.) και με φρασεολογικές μονάδες (πρβ. *κόσμος και κόσμος, κόσμος και κοσμάκης* κλπ.).

3. Ελλείψεις και πολυτυπία

Κλιτά γλωσσικά στοιχεία παρουσιάζουν κάποτε ελλείψεις και πολυτυπίες.

3.1 Ελλείψεις

Παρατηρούνται ελλείψεις σε διάφορες κατηγορίες όπως:

- σε *singularia tantum* (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 222–224): (α) μερικά συγκεκριμένα, πολλά περιληπτικά και αφηρημένα ουσιαστικά: *οικουμένη, ανθρωπότητα, με-*

σαίωνας, πλουσιόκοσμος, χάος, άνθισμα, κύρος, καθισιό κλπ.: (β) ονόματα επιστημών, επαγγελάτων κλπ.: γλυπτική, καλογερική κλπ.: (γ) στοιχεία, μέταλλα, προϊόντα κλπ.: ράδιο, υδρογόνο, ασήμι κλπ.: (δ) κύρια ονόματα: Λαμπρή, Ελλάδα, Αντρέας, Φρόσω κλπ.: (ε) αντωνυμίες: ένας, κανείς / κανένας, καθένας, τί, ο δείνα / ο τάδε: (ς) υποκοριστικά όπως δασκαλάκος – ? δασκαλάκοι (πρβ. όμως δασκαλάκια), ναυτάκος – *ναυτάκοι (πρβ. όμως ναυτάκια).

- σε pluralia tantum (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 224–225): (α) κοινά ονόματα με περιληπτική συχνά σημασία: βαφτίσια, γεράματα, έγκατα, εκατόχρονα, κάλαντα, μάγια, μεσάνυχτα, περίχωρα, πεθερικά, προικιά, σωθικά, τάρταρα, τρεχάματα κλπ.: (β) κατεξοχήν περιληπτικά: πουλερικά, χορταρικά κλπ.: (γ) σύνθετα αντικείμενα: γυαλιά, κιάλια: (δ) παρατακτικά σύνθετα: γιδοπρόβατα: (δ) ουσιαστικοποιημένα επίθετα: λιανά, ρηγά, φράγκικα κλπ.: (ε) αμοιβή για εργασία: ασφάλιστρα κλπ.: (ς) γλώσσα: ελληνικά κλπ.: (ζ) κύρια ονόματα: γιορτές, π.χ. Φώτα, τοπωνυμίες, π.χ. Δελφοί, Σέρρες, Άγραφα κλπ.:
- σε απρόσωπα και τριτοπρόσωπα ρήματα: μόνο στο γ' ενικό πρόσωπο:
- σε πτώσεις, π.χ. έλλειψη γενικής πληθυντικού, όπως ζάχαρη, πληθ. ζάχαρες, –, πρβ. των ειδών ζάχαρης.

Οι ελλείψεις καλύπτονται με άλλα γλωσσικά μέσα, π.χ. με συνώνυμα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 223, π.χ. ηχώ – αντίλαλοι, νούς – κεφάλια, μυαλά, διάνοιες κλπ.).

3.2 Πολυτυπία

Η πολυτυπία εμφανίζει ποικίλες μορφές, όπως:

- διπλόκλιτα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 257–258): διαφορετικό γένος στον πληθυντικό (π.χ. πλούτος – πλούτη, σανός – σανά), διπλό γένος στον πληθυντικό (π.χ. βράχος – βράχοι / βράχια):
- διπλόμορφα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 258): στον ενικό (π.χ. γίγαντας / γίγας, Αίαντας / Αίας), στον πληθυντικό (π.χ. χάρη – χάρες / Χάριτες), στους δύο αριθμούς (π.χ. γέροντας / γέρος – γέροντες / γέροι):
- διπλοκατάληκτα (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 259–260): στον πληθυντικό (π.χ. φουρνάρηδες / φουρναραίοι):
- καταλήξεων προσώπων (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 324–325· 334· 340 σημ. 1): δένουν / δένουνε, δενόταν(ε) / δένονταν, δενόμουν / δενόμουνα, δένονταν / δενόντουσαν, περνούσαν / πέρναγαν κλπ.

3.3 Διαφορές σημασιών και λειτουργιών

Έλλειψη και πολυτυπία πρέπει να εξεταστούν σε συνάρτηση με τη σημασιακή και λειτουργική πλευρά των λέξεων (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 225· και πρβ. 5, 6), π.χ. μαλλί – μαλλιά, νεύρο – νεύρα, γυαλί – γυαλιά, τσάκισμα – τσακίσματα κλπ., όπου παρατηρούμε περιορισμούς στις χρήσεις των αριθμών, οι οποίοι δημιουργούν την εμφάνιση έλλειψης ή πολυτυπίας.

4. Αριθμοί και μέρη του λόγου

Τα άκλιτα μέρη του λόγου δέν εμφανίζουν μορφολογικά τις γνωστές απο τα κλιτά μέρη χρήσεις ενικού – πληθυντικού (εκτός απο τις περιπτώσεις ουσιαστικοποίησης ή μεταγλωσσικής χρήσης, π.χ. *τα υπέρ και τα κατά: το «αφού» ως χρονικός σύνδεσμος* κλπ.), αλλά απο την άποψη του σχηματισμού τους (ετυμολογικά) συνάπτονται συχνά με τις μορφολογικές διακρίσεις των αριθμών, όπως φαίνεται απο τα εξής:

- επιρρήματα: τοπικά όπως *δεξιά – αριστερά, ψηλά – χαμηλά* (αλλά *πλάι* κλπ.), *βόρεια, μεσουρανίς, κατακέφαλα* κλπ., χρονικά όπως *συχνά, εξαρχής, αργά, τέλος, του χρόνου* κλπ., τροπικά όπως αυτά σε *-α, διαμιάς, επικεφαλής, προπάντων* κλπ., ποσοτικά όπως *τόσο, μόνο, πολύ, παλιά* κλπ., βεβαιωτικά όπως *βεβαία, πιθανόν* κλπ., πρβ. και επιρρηματικές εκφράσεις όπως *μιά για πάντα, μιά χαρά, στα τυφλά, τις προάλλες* κλπ., επιρρηματική χρήση ουσιαστικών όπως *πάω σχολείο / σπίτι* κλπ. και φρασεολογισμούς όπως *καλού κακού, άκρη άκρη* κλπ., πρβ. και τους ρηματικούς τύπους σε *-οντας*
- προθέσεις: *ίσαμε*, εκφράσεις όπως *προς τα πάνω*
- σύνδεσμοι: *μόνο (να), αφότου, προτού, όσο που, μιά και, λοιπόν, επομένως, διότι, όχι όμως αλλά < ΑΕ αλλά < άλλα*, που σήμερα έχει επισκοτιστεί
- επιφωνήματα: επιφωνηματικές εκφράσεις (ευχετικές κλπ.) όπως *ωραία!, χρόνια πολλά!, με τις υγείες σας!* κλπ., *όπαλάκια!* (γίνεται αισθητό ως πληθυντικός ουδετέρου).

Τα κλιτά μέρη του λόγου εμφανίζουν όλα τη μορφολογική διάκριση ενικού – πληθυντικού, με ιδιαίτερες συχνά μορφές κατα είδος και διαφοροποιήσεις κατα τη φρασεολογία, λειτουργία και σύνταξη:

- άρθρα: έλλειψη πληθυντικού στο αόριστο άρθρο *ε'νας / μια' / ε'να'*
- ονόματα: βασική κατηγορία της κλίσης των ουσιαστικών και των επιθέτων, εκτός των ελλειπτικών ουσιαστικών (κανονικά *δειλι, επίχειρα, ήπατα, όφελος, προάλλες, πρωί, σέλας, σέβας, σύγκαλα, τάραχος* κλπ., βλ. και 3) ή σε ορισμένες σημασίες τους (π.χ. *κόσμος* = πλήθος ανθρώπων, χωρίς πληθυντικό), πρβ. και κύρια ονόματα (π.χ. *Αθήνα, Ζάκυνθος, Γαρδίκι και Κύθηρα, Γρεβενά* κλπ.)
- αντωνυμίες: προσωπικές με διαφορετικές ρίζες (ινδοευρωπαϊκό χαρακτηριστικό, παλιά ακλισία που τροποποιείται σε κλιτές μορφές και διπτωτισμό), άλλες σύμφωνα με τα ονόματα, πρβ. και *την πάτησε, τα βρήκαν μεταξύ τους, δέν τα πήγαν καλά, νά τα μας!, εγώ με τον εαυτό μου, τα δύο του «εγώ»*, και άλλες είναι άκλιτες, π.χ. *που, κάθε, ο δείνα / ο τάδε* (πρβ. όμως το λαϊκό *ο τάδες, του τάδε*), *τίποτε, κάθετί*, ή παρουσιάζουν ελλείψεις, π.χ. *τίνος = ποιού* (*τίς αλλά τί, *τίνες αλλά τίνων), *μερικοί (μερικός = επίθετο), κανέννας / καθέννας* (λείπει ο πληθυντικός)
- αριθμητικά: περιορισμένη κλίση στα απόλυτα (των *έννας* και *μηδέν* μόνο στον ενικό, των *δύο, τρεις, τέσσερις* στον πληθυντικό)
- ρήματα: διάκριση αριθμών εκτός των απρόσωπων ρημάτων (*ξημερώνει, πρέπει* κλπ.) και τριτοπρόσωπων (*βρέχει, αξίζει, κοντεύει, πειράζει* κλπ.), κοινοί τύποι για γ' πρόσωπο ενικού και πληθυντικού στον παρατατικό (*γράφονταν*: ενικός και πληθυντικός, αλλά πρβ. *γραφόταν – γράφονταν*)

- παράγωγες λέξεις: δηλώνουν με παραγωγικά επιθήματα ένα ή περισσότερα όντα, ενέργειες κλπ. (βλ. 5.1 στο 1)·
- σύνθετες λέξεις: δηλώνουν ένα ή πολλά ομοειδή, π.χ. *μονοφωνία* – *πολυφωνία* κλπ., αλλά και ανόμοια που αποτελούν ενότητα, π.χ. παρατακτικά όπως *ψωμοτύρι*, *χιονόνερο*, ζευγαρωτά όπως *αντρόγυνο* κλπ. (ο πληθυντικός, όταν υπάρχει, δηλώνει περισσότερες ενότητες, π.χ. *αντρόγυνα* κλπ., αλλά **ψωμοτύρια*), καθώς και έλλειψη όπως *απιστία* (ο πληθυντικός δηλώνει περισσότερες περιπτώσεις, π.χ. *απιστίες*).

5. Χρήσεις και λειτουργίες αριθμών

5.1 Λειτουργίες αριθμών

Οι αριθμοί χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991· Τζάρτζανος 1946–1953) στα:

1) Ονόματα:

- αριθμητικότητα (numerosity): ένα όν (ενικός) – πολλά ομοειδή όντα (πληθυντικός)·
- περιεκτικότητα: ενικός που δηλώνει πολλά όμοια όντα στο ίδιο μέρος (π.χ. *πενικιάς*, *αμμουδιά*, *αμπελώνας*, *αχρώνας*, *ψαριά* κλπ.), το ποσό που χωράει ένας τόπος (π.χ. *καραβιά*, *μπουκιά*, *πιρουνιά*, *φουρνιά* κλπ.)·
- περιληπτικότητα: σύνολο (ενωμένων όμοιων) προσώπων ή πραγμάτων, στον ενικό, π.χ. *κόσμος*, *λαός*, *εργατιά*, *στρατός*, *συγγενολό(γ)ι*, *κλεφτουριά*: παραγωγικά επιθήματα *-θέμι*, *-μάνι*, *-λάσι*, *-ουριά* κλπ. (πρβ. αντίθετα τους πληθυντικούς *άνθρωποι*, *εργάτες*, *στρατιώτες*, *συγγενείς* κλπ., που δηλώνουν τα πολλά όμοια το καθένα ξεχωριστά, πρβ. τα κατεξοχήν περιληπτικά όπως *ασημικά*, *γυαλικά*, *ζυμαρικά*, *χορταρικά* κλπ.)· μονάδες που συναπαρτίζουν κάτι, π.χ. αριθμητικά σε *-άδα* (*τριάδα*), *-αριά* (*δεκαριά*)· μονάδα ως βάση μέτρησης σε *-ίδι* (*πριονίδι*, *στολίδι*)·
- μοναδικότητα: πράξη κλπ. συχνή – πράξη μιάς φορές, π.χ. *βρίσιδι* – *βρισιά*, *σπρωξίδι* – *σπρωξιά*, *κανονίδι* – *κανονιά* (πρβ. και πληθυντικό: *τουφεκίδι* – *τουφεκίες* κλπ. για όμοια χωριστά), *καθισιό* – *καθισιά*, πρβ. και *τρεξίδι* – *τρεξιά* – *τρεχάλα*, παράγωγα σε *-ιμο* (*βρίσιμο*, *τρέξιμο*) και *-μός* (*κατατρεγμός*)·
- επανάληψη, συχνότητα: με πληθυντικό, π.χ. (στην τηλεόραση) *παρατηρήσαμε ιλαρές* (= περιπτώσεις ιλαράς)· με ουσιαστικά σε *-ίδι*, *-ιά*, *-μός* (*τουφεκίες*, *κανονίες*, *κατατρεγμοί*)·
- προσέγγιση: ενικός περιληπτικών αριθμητικών σε (*καμιά*) *-αριά* (*καμιά δεκαριά* = περίπου δέκα), *τρακοσαριά* (= πάνω κάτω τριακόσιοι)·
- μάζα: στον ενικό για στοιχεία, μέταλλα, ορυκτά, προϊόντα, π.χ. *ασήμι*, *κοκκινόχωμα*, *ράδιο*, *υδρογόνο*·
- κύρια ονόματα: στον ενικό ονόματα γιορτών (*Λαμπρή*), τοπωνυμίων, ανθρωπωνυμίων, στον πληθυντικό για πρόσωπα με το ίδιο βαφτιστικό (*έχουμε δύο Γιάννηδες στην οικογένεια*), γιορτές (*Χριστούγεννα*), τοπωνυμίες (*Σφακιά*, πρβ. και *Θήβα* – *Θήβες*), οικογένειες (*οι Κολοκοτρωναίοι*), βλ. και 6.3·
- είδη της ίδιας ύλης ή αντικείμενα απο το ίδιο υλικό: στον πληθυντικό (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 223), π.χ. *χαλκώματα*, *τρία μελάνια*: πρβ. και *υπάρχουν δύο χημείες, ενόργανη και ανόργανη αγοράσα δύο αριθμητικές* (= δύο βιβλία αριθμητικής)·

- εκδηλώσεις ιδιότητας: στον πληθυντικό (βλ. Τριανταφυλλίδης 1991, 222–223), π.χ. *ας λείπουν οι ευγένειες!* *κάνει πολλές χωριατιές· τί ανοστίες είν' αυτές!*
- γενικότητα – περιπτώσεις: *ο καλός – οι καλοί* (βλ. Τζάρτζανος 1946–1953, 1, 50), είδη ή περιπτώσεις ενέργειας (βλ. Τζάρτζανος 1946–1953, 1, 93), π.χ. *γέλασε το τα-νταχτό γέλιο του – γελούσε τρανταχτά γέλια.*
- 2) Αντωνυμίες: γενίκευση – καταμερισμός, π.χ. *η εξέταση του εαυτού μας – η εξέ-ταση των εαυτών μας.*
- 3) Αριθμητικά: εκφράσεις απεριόριστα μεγάλου αριθμού με πληθυντικό, π.χ. *χιλιά-δες, μυριάδες κλπ.* (= αμέτρητο πλήθος).
- 4) Ρήματα:
 - ένα ή πολλά υποκείμενα με ενικό ή πληθυντικό αντίστοιχα·
 - μέσα αλληλοπαθή σε πληθυντικό, π.χ. *γνωριστήκαμε με τη Μαρία πέρυσι* (πρβ. *γνωρίστηκα με τη Μαρία πέρυσι*)·
 - πρόσωπα και τριτοπρόσωπα σε γ' πρόσωπο του ενικού.

5.2 Συνδυασμοί αριθμών

Η συντακτική χρήση των αριθμών (συμφωνία όρων κλπ.) παρουσιάζει ποικιλία περι-πτώσεων, με παράλληλες συχνά δυνατότητες σύνταξης και διαφορά φορτίσεων και λειτουργιών, όπως (βλ. Τζάρτζανος 1946–1953, τ. 1):

- συμφωνία αριθμών: επιθετικός προσδιορισμός + ουσιαστικό, υποκείμενο + ρήμα (+ κατηγορούμενο)·
- ασυμφωνία αριθμών: ρήμα σε γ' ενικό πρόσωπο + υποκείμενα σε παράταξη (π.χ. *πέθανε ο βασιλιάς, η βασίλισσα και ο δούλος*), υποκείμενα σε παράταξη + ρήμα στο γ' πληθυντικό πρόσωπο (π.χ. *ο βασιλιάς, η βασίλισσα και ο δούλος πέθαναν*), πρβ. όμως και με το ρήμα στο γ' πληθυντικό: *πέθαναν ο βασιλιάς, η βασίλισσα και ο δού-λος*, ή με το ρήμα στο γ' ενικό: *ο βασιλιάς, η βασίλισσα και ο δούλος πέθανε*·
- σύνθετη πρόταση ως προς το υποκείμενο + κατηγορούμενο στον πληθυντικό, π.χ. *ο Γιάννης και η Μαρία είναι γιατροί*·
- όνομα περιληπτικό + ρήμα σε ενικό ή πληθυντικό (κατα το νοούμενο), π.χ. *το συγ-γενολόι τον φοβερίζουν οτι...*·
- παραθετικός προσδιορισμός σε πληθυντικό, όταν τα προσδιοριζόμενα είναι δύο ή περισσότερα, π.χ. *ο Όλυμπος κι ο Κίσαβος, τα δύο βουνά, μαλώνουν*·
- προσδιορισμός αρσενικού γένους στον πληθυντικό σε δύο ή περισσότερα ουσια-στικά, άν αυτά είναι διαφορετικού γένους, π.χ. *άντρας και γυναίκα αθλητές*·
- η επιθετική αντωνυμία *τίποτε* + πληθυντικό σε ερωτηματικές προτάσεις, π.χ. *έχεις τίποτε γαλλικά βιβλία να...* (σπάνια και με ενικό, π.χ. *σου βρίσκεται τίποτε παξι-μάδι*).

6. Πραγματολογικές χρήσεις αριθμών

Οι ομιλητές έχουν στη διάθεσή τους ένα φάσμα δυνατοτήτων για τη χρήση των αριθ-μών, με ιδιαίτερες φορτίσεις η καθεμιά, ανάλογα με τα επίπεδα της γλώσσας, όπως:

1) Φορτίσεις

Οι φορτίσεις δηλώνουν επίπεδα της γλώσσας (βλ. Σετάτος 1994), όπως με την πολυτυπία (βλ. 3.2) ενικού και πληθυντικού, π.χ. *γέροντας / γέρος*, πληθ. *γέροντες / γέροι / γερόντοι / γεροντάδες· τα ταξί / τα ταξιά* (λαϊκό)· *τα πέναλτι / τα μπέναλτι* (λαϊκό) / *τα πέναλτις* (ιδιολεκτικό)· *ουρανοί / ουράνια* (ποιητικό, σε φρασεολογίες κλπ.)· *έμπορος / έμπορας* (λαϊκό), πληθ. *έμποροι / έμπορες* (λαϊκό) / *εμπόροι* (λαϊκό)· πρβ. *μαθητούδια, τί μαθητές και κουροφέξαλα· ποιός μαθητής, ένας μαθητάκος εκεί πέρα*.

2) Ενίσχυση – υποβάθμιση

Οι αριθμοί μπορούν να ενισχυθούν ή να υποβαθμιστούν με τη χρήση αναδιπλώσεων και άλλων μέσων, π.χ. *δέντρα, δέντρα, δέντρα, παντού δέντρα· σπίτια, σπιτάκια, σπιτάρες, σπιταρόνες· μαθητές και μαθήτριες, μαθητούδια και μαθητριούλες· μαθηταί και μαθητάδες* (λόγιο και λαϊκό: περιφρονητικά κλπ.)· *γραφείς και γραφιάδες* (λόγιο και λαϊκό: επίσημο και λαϊκό)· *αφέντες και αφεντάδες* (δημοτικό και λαϊκό = κάθε είδος)· *άνθρωποι και ανθρώποι* (δημοτικό και λαϊκό, πρβ. *μεγάλοι και τρανοί· άνδρες* (λόγιο) / *άντρες* (δημοτικό) / *άντρηδες* (λαϊκό)· με πληθυντικό σε μεγεθυντική ή επιτακτική σημασία (π.χ. *τί καμώματα είναι αυτά;!· ντροπές!· απο τα βάθη της ψυχής μου*) ή σε δήλωση δυσάρεστου / ενοχλητικού, ευχάριστου κλπ. κατα τη γενική σημασία της πρότασης (π.χ. *έφτασαν οι ζέστες· χύθηκαν γάλατα / αίματα· είναι ανυπόφορος όταν αρχίζει τις συζητήσεις του / είναι απολαυστικός στις συζητήσεις του*).

3) Συντάξεις

Η ποικιλία των συντάξεων με ενικό και πληθυντικό είναι μεγάλη και κανονικά δηλώνει διαφορετικές σημασίες και φορτίσεις, π.χ. *ο έμπορος και ο υπάλληλος πρέπει να είναι τίμιος* (υποβάλλεται: αλλα αυτός δέν είναι), *ο έμπορος και ο υπάλληλος πρέπει να είναι τίμιοι* (άνθρωποι), *οι έμποροι και οι υπάλληλοι πρέπει να είναι τίμιοι* (λειτουργία ένα προς ένα), πρβ. και *έμποροι και υπάλληλοι πρέπει να είναι τίμιοι* (τουλάχιστον αυτοί), *κάθε έμπορος και κάθε υπάλληλος πρέπει να είναι τίμιος* (οποιοσδήποτε...)· *όλοι οι στρατιώτες πήγαν (ο καθένας) στις μονάδες τους (στη μονάδα του)* (διανεμητικός πληθυντικός, πρβ. *ο κάθε στρατιώτης πήγε στη μονάδα του*)· *κυρίαρχος της θάλασσας* (του υδάτινου στοιχείου) / *των θαλασσών* (ενισχυτικά: κάθε υγρής επιφάνειας)· *ο δέκατος όγδοος και ο δέκατος ένατος αιώνας* (τους θεωρώ μαζί σάν μιά ενότητα) – *ο δέκατος όγδοος αιώνας και ο δέκατος ένατος αιώνας* (τους θεωρώ ξεχωριστά)· *ο Έλληνας και ο Τούρκος αντιπρόσωπος* (μαζί, στην περίπτωση συνομιλίας κλπ.) – *ο Έλληνας και ο Τούρκος αντιπρόσωποι* (πρβ. κατατάκτες)· *κάποιος ή κάποια αποφάσισε* (ένα άτομο) – *κάποιος ή κάποια αποφάσισαν* (μπορεί και οι δύο)· *χτυπιούνταν – χτυπιούνταν μεταξύ τους / οι μέν τους δέ / χτυπούσε ο ένας τον άλλο και όλοι μεταξύ τους / πέφταν χτυπήματα απο τον ένα στον άλλο / απο τους μέν στους δέ / απο τον ένα στους άλλους / απο τον καθένα τους προς όλους τους άλλους χωριστά και μαζί / χτυπιούνταν αναμεταξύ τους κλπ.*

4) Εκφράσεις με τον έναν αριθμό αντί του άλλου (βλ. Τζάρτζανος 1946–1953, 1, 45· 51–52· 133· 172· 241· 246):

- ενικός αντί πληθυντικού: για δήλωση ολόκληρου του είδους (το ένα απο τα ομοειδή λαμβάνεται ως εκπρόσωπος όλων ή του είδους, με ειδοποιό άρθρο, σε παραστατικότερο λόγο, π.χ. *ο Έλληνας αγαπά την πατρίδα του· ο στρατιώτης πρέπει να*

πειθαρχεί· ο σκύλος είναι πιστό ζώο, πρβ. οι σκύλοι είναι πιστά ζώα κλπ.), της ύλης (π.χ. τα παπούτσια είναι απο ξύλο)·

- πληθυντικός αντί ενικού: για ποιητική έκφραση (π.χ. *ώ Ελλάδων δειλινά!· τη γή των Διγενήδων*), για άτομα με το ίδιο όνομα ή με τις ίδιες αρετές ή κακίες γνωστού ατόμου, που λαμβάνεται ως αντιπροσωπευτικό είδος (π.χ. *σήμερα γιορτάζουν οι Γιάννηδες· Σολωμοί δέν υπάρχουν σήμερα*), για έκφραση συμπάθειας, λεπτότητας ή μετριασμού (π.χ. *λοιπόν τότε φεύγουμε;· το μάθαμε το μάθημά μας;*, βλ. και Τριανταφυλλίδης 1991, 317), απο σεβασμό (πληθυντικός ευγενείας προς ζωντανά, μή οικεία πρόσωπα κλπ., π.χ. *τί θέλετε κύριε;*), για δήλωση κοινωνίας (π.χ. *δέ ντρεπόμαστε!*), αίγλης (π.χ. *οι γάμοι τους· να μάθουν οι Αθήνες τί σημαίνουν* κλπ., σε περιπτώσεις όπως *οι Δελφοί εμφανίζονται εκφράσεις όπως να μάθουν οι Δελφοί του κόσμου τί σημαίνουν*), μεγαλοπρέπειας (π.χ. *αποφασίζουμε και διατάσσουμε* απο το λόγιο *αποφασίζομεν και διατάσσομεν* που επίσης λέγεται ως φρασεολογισμός), διακριτικότητας ή μετριοφροσύνης (π.χ. *μπορούμε να σας ενοχλήσουμε μιά στιγμή;· θα μας γράφεις;· είπαμε παραπάνω*), συνόλου απο πολλά (π.χ. *τρέχουν οι μύτες = η μύτη και τα ρουθούνια· οι αρραβώνες*), ειδών ή βαθμού εμφάνισης ενός φυσικού φαινομένου ή αφηρημένης έννοιας (π.χ. *μας βρήκαν αρρώστιες· πρέπει να γίνουν οικονομίες = συγκεκριμένες ενέργειες οικονομίας*).

5) Σύνδεση με ακροατή ή ομιλητή

Οι αριθμοί, όπως και τα πρόσωπα, των ρημάτων υποβάλλουν ιδιαίτερες οπτικές γωνίες, που αφορούν τον ακροατή ή τον ομιλητή, όπως:

- ενικός για θεία πρόσωπα: για ή προς τον Θεό, την Παναγία, τον Χριστό, τους αγίους ή προς νεκρούς (πρβ. αποχαιρετισμούς νεκρών σε β' ενικό πρόσωπο)·
- ως προς τον ακροατή ή τους ακροατές: πρβ. *ο μαθητής πρέπει να...* (εννοείται και εσύ είσαι μαθητής) – *οι μαθητές πρέπει να...* (εννοείται όχι μόνο εσύ) – *ένας μαθητής πρέπει να...* (εννοείται δέν ξέρω τί κάνουν οι άλλοι, αλλά...) με τα *ο μαθητής πρέπει να...* (η φύση των μαθητών όπως εσείς) – *οι μαθητές πρέπει να...* (εννοείται κι εσείς είστε μαθητές) – *ε¹νας μαθητής πρέπει να...* (εννοείται αφήστε τους άλλους)·
- ως προς τους ομιλητές: ένταξη ομιλητή σε ομάδα κλπ. με το *α'* πληθυντικό πρόσωπο ή πληθυντικό ονόματος, π.χ. *οι Έλληνες...* (οι σημερινοί και επομένως και εγώ) – *ο Έλληνας...* (ανέκαθεν, η φύση του Έλληνα).

6) Σχέση με ομιλητή – ακροατή – άλλα πρόσωπα

Οι αριθμοί σε συνδυασμό με τα πρόσωπα του ρήματος υποβάλλουν ποικίλες φορτίσεις, π.χ. *δέν ξέρω τί μπορεί να συμβεί* (προσωπική γνώμη) / *δέν ξέρεις τί...* (ο κάθε συνομιλητής μου) / *δέν ξέρει κανείς τί...* (γενίκευση και αοριστία) / *δέν ξέρουμε τί...* (εσύ / εσείς και εγώ / εμείς = όσοι συνομιλούμε) / *δέν ξέρετε τί...* (διαπίστωση κλπ.) / *δέν ξέρουν τί...* (γνώση κλπ.).

7) Φρασεολογία

Φρασεολογισμοί εκφέρονται άλλοτε στον ενικό αριθμό (π.χ. *κόσμος και κοσμάκης, χέρι χέρι, πεθαίνω της πείνας, λίγο λίγο, τό και τό, του είπε αυτό_κι αυτό* κλπ.), άλλοτε σε πληθυντικό (π.χ. *ώρες ώρες* κλπ., βλ. και 6.2) και άλλοτε και στους δύο (π.χ. *άκρη άκρη*: τοπικά, *άκρες άκρες*: μεταφορικά, *τέτοιοι και τέτοιοι* αλλά *είδε μιά γίδα τέτοια και τέτοια*).

Οι τυποποιημένες εκφράσεις των φρασεολογημάτων και φρασεολογισμών μπορούν να αντιτίθενται σε άλλες, κανονικές και συνηθισμένες, χρήσεις του γλωσσικού σπστήματος, παρουσιάζοντας αντιθέσεις στους αριθμούς, π.χ. *συφορά μου! – οι συφορές που με βρήκαν· μεσονύχτι – μεσάνυχτα· κάνει / κάνουν τον μεθυσμένο / τον αδιάφορο – κάνουν τους μεθυσμένους / αδιάφορους· πήγε φυλακή – πήγε στη φυλακή· αβγά της ημέρας – αβγά πολλών ημερών· καράβια του πολέμου – καράβια των πολέμων του δεκατάσσερα και σαράντα· φρούτα της εποχής – φρούτα των εποχών· έχει πολύ ψάρι – έχει πολλά ψάρια· τὰ ἔχει χαμένα / φτιαγμένα (με) – τό ἔχει χαμένο / φτιαγμένο (απο)· πρβ. και θές... θές... – θέλετε... θέλετε...*

Τα ίδια παρατηρούμε και σε παροιμιακές φράσεις, πρβ. *Γιάννης κερνά και Γιάννης πίνει* (χαρακτηριστικό ατόμου) – *σαρανταπέντε Γιάννηδες ενός κοκόρου γνώση*.

8) Επίπεδα της γλώσσας (ύφος, ρητορικά σχήματα κλπ.)

Η χρήση των αριθμών αντιστοιχεί συχνά στα επίπεδα της γλώσσας, όπως:

- ρητορικά σχήματα (βλ. Τζάρτζανος 1946–1953, τ. 2): έλξη (π.χ. *τα Κλαυδιανά, παλιό βυζαντινό χωριό, κοιμάται αντί κοιμούνται*), αναδίπλωση (π.χ. *παρέες παρέες, παρέες_παρέες_παρέες*: πλήθος σε έκταση, αναπεπταμένο χώρο – *παρέες παρέες και παρέες*: υποδήλωση κάπως δυσάρεστης υπερβολής στον ομιλητή – *παρέες, παρέες, παρέες*: όλο αυτό βλέπουμε / βλέπαμε), ταυτολογία (π.χ. *μ' άνθη και με λουλούδια*), έν δια δυοίν (π.χ. *πέρασε ράχες και βουνά*), καθ' όλο και μέρος (π.χ. *στην άκρη στο ποτάμι*), πρβ. και μεταφορά, συνεκδοχή, επαναφορά, επαναστροφή, αντιστροφή, συμπλοκή, υποφορά και ανθυποφορά, ειρωνεία κλπ. (π.χ. *απο δημαρχαίους μέχρι...· είναι κλέφτηδες· αυτά συμβαίνουν και εις Παρισίους*, πρβ. *αυτά συμβαίνουν στο Παρίσι*).
- συνδυασμός αριθμών με πλεοναστική χρήση του *και*, π.χ. *πατήσανε τα Γιάννενα και τη μεγάλη χώρα*
- ποικιλίες του τύπου *μερόνυχτα – μερόνυχτο* (σπάνιο) / *ημερονύκτιο – ημερονύκτια· κλάματα / γέλια* (ενέργεια στα μέρη της) – *κλάμα / γέλιο* (ενέργεια στο σύνολό της).

7. Οι αριθμοί διαχρονικά

Η γραμματική κατηγορία του αριθμού συνεχίζεται απο την αρχαία στη νέα ελληνική, με την απώλεια του δυϊκού αριθμού. Παρά τις αλλαγές στην κλίση, η διάκριση γίνεται παντού, εκτός των άκλιτων ονομάτων (ουσιαστικών και επιθέτων, π.χ. *στάρ, σίκ* κλπ.), που είναι περισσότερα στη νέα ελληνική απο την αρχαία (*τὸ χρεών, τὸ ὑμείς, τὸ ἄλφα*, βλ. Smyth 1958, 46).

Ενικός και πληθυντικός εμφανίζονται έμμεσα στα άκλιτα, που όπως δείχνει η ετυμολογία τους προέρχονται απο κλιτές μορφές, ιδιαίτερα στα επιρρήματα της ΚΝΕ (πρβ. όμως και την προθέση *ίσαμε*), η εξέταση των οποίων δείχνει οτι τα ποσοτικά (*τόσο, πόσο, όσο, μόνο, πολύ, λίγο, κομμάτι, καμπόσο, τουλάχιστο, μέρος... μέρος... κλπ.*) και πολλά χρονικά (*γύρω, όσο, τέλος, φέτος, του χρόνου, ολημερίς* κλπ.) προέρχονται απο κλιτούς τύπους του ενικού αριθμού, ενώ τα τροπικά και τοπικά απο τύπους του πληθυντικού (π.χ. *σε -α < σύστοιχα αντικείμενα της αρχαίας ελληνικής, π.χ. ψηλά, κοντά, δεξιά, μακριά, απόμερα, ολόγυρα, ανάμεσα, βόρεια, καλά, σιγά, ίσια, ωραία, χω-*

ριστά, ακουστά, μπρούμυτα, ανάσκελα, χεροπόδαρα, ελληνικά, ίσια ίσια κλπ.). Αυτή η κατανομή εξηγείται απο το οτι τα ποσοτικά δηλώνουν ένα ορισμένο ποσό, πολλά χρονικά μιά ορισμένη στιγμή (αλλα υπάρχουν και εκείνα που δηλώνουν διάρκεια, δηλαδή σειρά στιγμών, π.χ. πάντα, συχνά, αδιάκοπα, απόλαμπρα, σύνναυγα = ξημερώματα), τα τροπικά σε -α μιά κατάσταση πραγμάτων (αλλα υπάρχουν και άλλα όπως διαμιάς, επίσης, επικεφαλής, εξάλλου, του κάκου, τυχόν) και τα τοπικά σε -α περιοχή, δηλαδή πολλά σημεία μαζί (υπάρχουν και τα λίγα όπως αλλού = σε άλλο μέρος, παντού = σε κάθε μέρος χωριστά). Έτσι και στα πió (< πλέον, πρβ. ποσοτικά σε -ο) και πιά (< πλέα, πρβ. τροπικά σε -α), πρβ. είναι πió κουρασμένος – είναι πιά κουρασμένος.

8. Συμπεράσματα

Ο ενικός αριθμός δηλώνει στην ΚΝΕ ένα όν, μιά έννοια, μιά ενότητα κλπ., ο πληθυντικός δηλώνει πολλαπλασιασμό του ενικού, δηλαδή δύο ή περισσότερα ομοειδή όντα, ενέργειες κλπ., με όλες τις ιδιαίτερες σημασίες του (βλ. 5).

Πολλές σημασίες και λειτουργίες των αριθμών, εκτός της αριθμητικότητας (μονάδα – πλήθος μονάδων), εξηγούνται απο τις σημασιακές μεταφορές προς τα άκρα ενός άξονα, όπως:

- ο μεγάλος αριθμός που υποβάλλεται με τον πληθυντικό μπορεί να υποδηλώνει αφθονία υλικών ή πνευματικών στοιχείων (αγαθών κλπ.), απομάκρυνση απο ατομικές επιδιώξεις, απόψεις, θεωρίες·
- ενικός και πληθυντικός υποβάλλουν αντιθέσεις συγκεκριμένου – συγκεκριμένου, γνωστού – άγνωστου, ατομικού – ομαδικού·
- ενικός και πληθυντικός ρημάτων υποβάλλουν, σε συνδυασμό με το γ' πρόσωπο, διάφορες φορτίσεις·
- ενικός και πληθυντικός εμφανίζουν κλίμακα συντακτικής συμφωνίας: επίθετο + ουσιαστικό, αριθμητικό + ουσιαστικό – ουσιαστικό / ουσιαστικά + ρήμα + όνομα / ονόματα·
- ενικός και πληθυντικός μπορούν να ενισχυθούν, να διαφοροποιηθούν κλπ. με ποικίλους τρόπους: αναδιπλώσεις και προσωδιακά μέσα, π.χ. πέτρα πέτρα πέτρα περάσαμε το ποταμάκι – πέτρες, πέτρες, πέτρες, παντού πέτρες· έφαγε ψωμί κι ελιά για να σπουδάσει (φρασεολογισμός) – έφαγε ψωμί κι ελιές αλλα δέν μπόρεσε να σπουδάσει (= κυριολεκτικά όπως λέει η έκφραση ψωμί κι ελιά)· πε³τρες και πε²τρες κλπ.

Η γραμματική κατηγορία του αριθμού στην ΚΝΕ σχετίζεται με άλλες κατηγορίες και στοιχεία της, που δηλώνουν αριθμό (αριθμητικά, ποσότητα, ενότητα κλπ.), και πρέπει να συνεξεταστεί με αυτά.

Βιβλιογραφία

- Reformatskij, A. 1988. «Number and Grammar», στο *Selected Writings: Philology, Linguistics, Semiotics*. Επιμ. V. Vinogradov. Μόσχα: Progress Publishers, 80–91.
- Σετάτος, Μ. 1994. *Γλωσσολογικές Μελέτες. ΕΕΦΣΠΘ, Περίοδος Β', Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 4*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

- . 2024. «Τα αριθμητικά στην κοινή νεοελληνική», στον παρόντα τόμο: Μ. Σετάτος, *Μελέτες για τη γλώσσα και τα σημεία Ι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη], 297–306.
- Smyth, H. W. 1971. *Greek Grammar*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Τζάρτζανος, Α. 1946–1953. *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, 2 τ. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1991. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη].